

ՀԱՄՈ ՍԱՀՅԱՆ. ՆԱԽՆԱԿԱՆԻ ՈՒ ՀԱՎԻՏԵՆԱԿԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆԻՆ

Ամեն բանաստեղծ աշխարհը նորից է «արարում» բանաստեղծությամբ: Նորից ու նորովի: Բանաստեղծության խորհրդավոր ծնունդը մաս ինքնարարման, ինքնալուծման ծես է, և պատահական չէ, որ բանաստեղծը առաջին տողը համեմատում է արեգակի առաջին շողի հետ և արարման համառ տքմանը բանաստեղծորեն զուգահեռում ինքնակազմումի ջանքին. «Մասունք առ մասունք հավաքում ես քեզ// Եվ ամբողջանում: //Եվ գրում ես դու... Այսինքն դու քեզ//Աշխարհ ես բերում մի կրկին անգամ: //Աշխարհ ես բերում//Եվ արարողի առաքինությամբ//Տալիս աշխարհին» (Քարափների երգը, Երևան, 1968, էջ 104):

Համո Սահյանի բանաստեղծական ժողովածուները ժամանակի մեջ պատկերագծում են գեղարվեստական մտածողությամբ ու զգացողությամբ միասնական, ճույլ մի ամբողջություն, ուր շերտ առ շերտ հյուսված ու դարսված են նրա բանաստեղծական խոհը կառուցակազմող համամարդկային, ազգային, բնաշխարհիկ ու ներանձնական մտվածքները: Սահյանի բանաստեղծական ինքնությունը առերևույթ պարզության մեջ բարդ է բավականին, և նա իսկապես մեր նորագույն պոեզիայի առանցքային երևույթներից է տեսակով ու շարունակությամբ: Այդ խոհը հյուսվում է հայրեններից ներհատուկ արտաքին պարզ-շիտակության մթնոլորտում՝ ցուլացնելով հայ բանաստեղծության ներքին լույսն ու խռովքը, պարզորեն հանձարեղ, միամտորեն իմաստուն երակը, որ մեջում է լեռնաշխարհի ամեն թուփ ու քարի մեջ: Ու սպասում, որ բանաստեղծի մատը անի մախնական «հմայական» շարժումը, դիպչի ու կենդանացնի:

Սահյանի խոհը ծավալվում է բանաստեղծական և պատմական ժամանակի՝ միանգամից մի քանի չափողականությունների մեջ: Այդ ժամանակները բացվում-ձեղծվում են իրարով ու իրար մեջ և, ամենակարևորը, հավիտենության ոլորտը մուտք գործում պարբերաբար. նրանք «գիտեն» հավիտենական ժամանակը, որ առկա է միշտ և ամենուր: Ասել է՝ Սահյանի բանաստեղծական խոհը, ծավալվելով իր կյանքի ժամանակի մեջ, շարունակ ետ է շրջվում, ետ հոսում դեպի մախնապատմական ժամանակը, սկիզբը, սակայն միևնույն պա-

հին շարունակ «հիշում է» հավիտենության մասին ու նաև չի մոռանում իր ժամանակի վերջը, որ պարբերաբար երևում է տողերի մեջ՝ պատկերի, տեսիլի կամ տազմապի տեսքով: Ուշագրավ է այն, որ Սահյանը ժամանակային բազմաչափ համակարգում տեղավորում է իր կյանքի ժամանակը՝ տարիքային հանգրվաններով, որոնք լուսավորվում են մանկության, այսինքն՝ իր սկզբի տեսիլով, պարբերական երևումով: Ներանձնական և վերանձնական ժամանակից դուրս Սահյանի բանաստեղծական կառույց է ներթափանցում նաև առասպելի ժամանակը, այն, ինչ նա հիշում է մարդկության մեծ «երազից», պատառիկներ, ծվեններ՝ հիմնականում ձիավոր ասպետի «այցելություններով»: Սահյանի գեղարվեստական մտածողության արտաքին շերտում վաղուց և հանգամանորեն քննաբանված խորհրդանշներն են մասրենին, քարափը, կածանը, գետը, մյուսները, սակայն սրանք խորաշերտային պայմանավորվածությամբ տանում են նրա բանաստեղծական խոհի ներքին շերտը, ուր ծայր է առնում և ի վերջո խզվում քարափի լռությունը, ուր մշմարվում է կածանի սկիզբը ու գծագրվում վերջը, և պարզ երևում է, թե որտեղից է գալիս Սահյանի գետը, ու, մանավանդ, ուր է գնում: Սահյանն իր արարած աշխարհը պարբերաբար շրջում է, մի տեսակ փոխում է դիտակետը՝ բանաստեղծական ու մտածողական-վերլուծական նկատառումներով, այնպես է անում մի պահ, որ ամպերը դառնան նստակյաց, քարերը՝ քոչվոր, որ «ալիքները քարանում են, քարափները՝ քայլում»: Առաջին բանաստեղծության մեջ «աշունը ձորն է մտնում», իսկ երկրորդում գարուն է բացվում: Եղանակի փոփոխությունը բանաստեղծին մղում է հաշվարկման կենտրոնը փոխելու: Սա էլ խաղ է բանաստեղծական տարածության հետ. թվում է՝ գետը չի փախչում, այլ քարափներն են վազում: Այս պատրանքը բերելով բանաստեղծություն՝ Սահյանը փորձել է հնարավորինս ժգրիտ հաղորդել բնաշխարհի շարժն ու շունչը, հզոր շնչառությունը՝ սրբազան տարածությունը մերթ րեկորելով, մերթ ժեղքելով գետի անվերջ ծավալվող հոսանքով ու բուրրագծելով կածանի ոլորումներով: Բայց անենակարևորն այն է, որ Ջորգորա գետը որտեղից էլ գա և ուր էլ գնա, անցնում է բանաստեղծի ճիշտ սրտի միջով: Գետի հոսումը, կածանի դարձդարձումները տարածության պատկերագծումներ են և բանաստեղծական խոսքի շարժ, խոհի ծավալման միջավայր՝ ու ծավալիչ, սակայն պատկերագրողական մակարդակում դրանց շնորհիվ խաչաձևվում են ներքին և արտաքին տարածությունը և ժամանակը: Սահյանը երբեմն կոնկրետ բանաստեղծական պատկերով հուշում է հանդիպողորման տեղը և կշիռը՝ «Սրտիս միջով է գնում Ջորգորա գետը...»:

Քսաներորդ դարակեսին շատ կարևոր էր այս հանդիպումը: Հայ բանաստեղծությունն «ուզում էր» մի անգամ էլ հպվել իր ակունքներին, նախնական իր պարզության աչքերին նայելով՝ ինքնահայտնակերպվել, ինքնանույնանալ, իր աչքերով իրեն նայելով՝ ինքնանալ ու շարունակել ժանապար-

հը: Ակամա գալիս է բանաստեղծական տողը՝ «Զգիտեմ՝ ուր եմ հասնելու, //Զգիտեմ՝ երբ եմ հասնելու...//Ճամփա է, նստեմ այս քարին, //Շունչ քաշեմ ու գնամ նորից» (Քարափների երգը, էջ 59): Բանաստեղծի սրտում, բանաստեղծի կյանքի ծանապարհին բացված այս խոհը հանդիպադրում է ազգային բանաստեղծության ծանապարհի հանգրվանային պարզ, խոր ու անհրաժեշտ ճշմարտությունը. մի պահ ինքնամոփոփվել, ինքնահպվել և ապա քայլել մեծ աշխարհի կամ աշխարհի մեծ ծանապարհով: Սա էր Սահյանի դերը: Եվ Սահյանի ծառայությունը հայ բանաստեղծությանը: Սահյանի բանաստեղծությունն այդ անհրաժեշտ հանդիպման վայրն էր: Այդ ծանապարհը անցնում էր նրա՝ սրտի միջով: Իսկ Դավթյանը, Սևակը: Բնեռներ են: Դավթյանը գեղազետ բանաստեղծ է, նա հղկում է լեզուն, զարդարում, բանաստեղծորեն երազում ու նազում լեզվով: Սևակը մտածում է լեզվով, մտածում հայերեն, սակայն աշխարհի նոր խոհն ու ցավն է մտածում: Դավթյանը էսթետ է, Սևակը՝ մտածող: Հայ բանաստեղծությունը սուզվում է Սահյանի ավազանում ու զուլալվում:

«Քարափների երգը» բացառիկ դեր ու կշիռ ունի Սահյանի պոեզիայում: Այն հնարավորինս բյուրեղացած կառույց է, ուր համաչափորեն ներդաշնակ գոյակցում են տարածաժամանակային հիշյալ իրողությունները: Սահյանը, ինչպես նշեցիմք, կարողանում է ձեռքել ժամանակը՝ յուրաքանչյուր բանաստեղծահոգեբանական իրադրության մեջ այդ ձեռքվածքում՝ հերթական հատույթում, տեղավորելով սկիզբը և վախճանը՝ օրվա, կյանքի, իր կյանքի, և ընթացք, անընդհատությունը, հավիտենությունը: «Քարափների» առաջին իսկ՝ «Լուսաբաց» քերթվածում «լույսը առավ սարին, սարսռում է սարը...» սկսվածքով, լույսը հանդես է գալիս իր ամենանախնական արքետիպային արժեքով, ձեռքում խավարը և շարժման մեջ դնում բնաշխարհի և բանաստեղծի օրը, ժողովածուի ժամանակը (այն բացվում ու սկսում է ծավալվել) և կյանքի ժամանակը (ակնթարթորեն ծառագայթելով դեպի ետ՝ ժամանակների սկիզբը, և առաջ՝ մինչև ներկա պահը, լույսը շարժում է դարերը, որոնք մի պահ հավերժության խորքից կյանքի են կոչվում՝ բանաստեղծական խոսքի միջոցով. դարձյալ բան-խոսքի և ծագող լույսի զուգակցումը): Այն ազդարարում է սկիզբը միաժամանակ մի քանի հարթություններում՝ օրվա հատույթում, պոեզիայի ժամանակի կտրվածքով և ժամանակների խորքում քնած դարերի, ասել է՝ հավիտենության տիրույթում կյանքի կոչելով, արթնացնելով օրվա սկզբի մեջ արտացոլված երկրային ժամանակի սկիզբը: Սահյանը ուշագրավ զուգահեռումով երգում է նաև բանաստեղծական խոսքի առաջին տողը, որը կրկին հայտնվում է արեգակյան շողի տեսքով ու այս դեպքում ևս արթնացնում սարսուռը լույսի: Արդեն հիշատակված «Առաջին տողը» բանաստեղծության մեջ կրկնվող այս իրողությունը հիմք

է տալիս ենթադրելու, որ ժողովածուի մուտքը բնավ պատահական չէ, այն ունի ստեղծաբանական խոր հիմնավորվածություն, մասնավաճնդ որ հանգուցալուծման մեջ հայտնակերպվում է արարման տազանալին և երկունքին հաջորդող դժվար ծնունդը. բանաստեղծը արարելով ինքն իրեն է աշխարհի բերում ամեն անգամ և շնորհում աշխարհին, երկնելով ծնվում է, արարելով արարվում: Այս փոխներթափանցման մեջ հայտնակերպվում է մարդ-տիեզերք կապը, ամեն վայրկյան կրկնվող ու նորոգվող և կյանքի անընդհատությունը պայմանավորող արարման սկզբունքը, որը Սահյանի բանաստեղծության առանցքային գաղափարներից է: «Քարափների» քերթվածներից մեկը ևս այդ սրբազան սարսուռով է սկսվում (ի դեպ, դարձյալ սարի սարսուռով), ծավալվում մակրոտիեզերք-միկրոտիեզերք բանաձևով («տիեզերքն իմ մեջ իրեն է փնտրում//եվ զրնգում է տիեզերքն իմ մեջ») և լուծվում պոեզիայի շնորհիվ պահի մեջ հայտնակերպվող հավիտենության գաղափարով («Տիեզերքով մեկ հաստատում են ես//Հավիտենությունն ակնթարթային»): Սահյանի պոեզիայում այս կետում հանդիպում ու ծուլվում են պահն ու հավերժությունը, պահի ձեռքվածքում նա տեղավորում է մի «ամբողջ» հավերժություն: Ասել է՝ լեռան վրա երկնքում սուզված մարդը պահի մեջ կարող է վայելել «ողջ» հավիտենությունը ծայրեծայր և հաստատել «տիեզերքով մեկ»: Չափանիշը մարդն է, ժամանակը հոսում է մարդու միջով, պահն ու հավերժությունը խաչաձևվում են նրա սրտում, նա իր գոյությամբ հաստատում է հավիտենությունն ակնթարթային, մարդու կյանքն ակնթարթ է տիեզերական ժամանակի մեջ, սակայն դրա մեջ խտացված է «ողջ» հավիտենությունը, ավելի՛մ նույնիսկ երկրային ժամանակի մի ակնթարթի մեջ հնարավոր է զգալ հավիտենության համը, «ակնթարթի մեջ թներն ամփոփած հավիտենության շնչառությունը»:

«Հայրենի գյուղ» բանաստեղծության մեջ ցավոտ է հնչում «հավիտենությունն ո՛ր տարավ նրանց (գյուղի ծերերին - Լ.Ս.)» հարցը: Թումանյանական «Հին օրինության» ծիսական մթնոլորտի մի ծվեն է բացվում այս քերթվածի խորքում: Այս դեպքում առասպելական նախահոր հետ հանդիպելու, «նախագո խանձարուրներից աչք բացելու», այսինքն՝ ժամանակների սկզբին հավելու հրաշքը հնարավոր էր դառնում «հողից բուսած աստվածների»՝ բարության հունդեր ցանող պարթև ծերերի պատմությունների շնորհիվ: Ծերերի խորհրդապատկերը պատումում ինքնահատուկ դեր ունի: Նրանք փաստորեն ներկա և բացակա են միաժամանակ, նրանք ներկա են և անցյալ միևնույն պահին, նրանք դեռ ներկա են, բայց արդեն մի քիչ անցյալ: Նրանք մոտ են և՛ մեզ, և՛ հավերժությանը, նրանք հավում են ներկային և հավերժությանը, նրանք միջոցով, նաև նրանց մասին հուշի մեջ հավերժությունը թափանցում է ներկա: Այդպես էլ հավիտենության խորհուրդն իր մեջ կրող քարափը հեղինակն իր խաչիպապ պապին է նմանեցնում, և քարափներից, ժայռերից, դրանց լռութ-

յան անձավներից էլ սկիզբ է առնում առասպելը: Ամեն մի մարող արձագանք սկիզբ է դառնում չասված հեքիաթի: Չասված հեքիաթը յուրաքանչյուր պահի մեջ եղած արարման ներգոր կարողությունն է, իսկ առասպելը՝ այդ կարողության մասին հիշողությունն ու հիշեցումը, ներգոր կարողության պատկերազարդ գաղտնագիրը: Այսպես երկրային ժամանակին յուրաքանչյուր պահի խառնվում է, կարող է խառնվել առասպելի ժամանակը: Առասպելն իր մեջ խտացնում է ներկան ու հավերժությունը, առասպելը պահի մեջ ներկա հավերժականն է և հավերժության մեջ ներկա պահը, դրվագը, կենսական իրադրությունը, խորհուրդը, ահազանգը, մարդկային կեցության նույնականության մեջ հայտնակերպվող հավերժականը և այլության մեջ երևակվող հավերժական նույնությունը: Առասպելը ժամանակների շաղախն է, այլաբանորեն ու գեղարվեստորեն մակարդված ժամանակը: Այլ խոսքով՝ առասպելը հավերժությունն է: Եվ պատահական չէ, որ հողմը առասպելի ասպետ է՝ առասպելական ժամանակներից պոկված, անշոշափելի, բայց զորավոր, անորսալի, հարափոփոխ, բայց մշտառկա սուրացող, տարածաժամանակային պատմեշ չճանաչող գոյություն: Այս առումով ուշագրավ է նաև Սահյանի պատկերացումը «գիշերային իմաստուն առասպելի մեջ քնած քարափի» մասին: Քարափը՝ որպես հավերժական գոյություն, պատկերացվում է առասպելի մեջ քնած, ասել է՝ կրկին ակնարկվում է առասպելական ժամանակ-հավերժություն զուգահեռը: Ասել է՝ Սահյանի բանաստեղծական ենթաբնագրում առասպելը հավերժականի փոփոխակն է:

Հավիտենականի խորհուրդը Սահյանի պոեզիայում հայտնակերպվում է նաև արդեն հիշատակված կածանի և գետի միջոցով: Դրանք, պայմանավորելով իր բանաստեղծության տարածաժամանակային մթնոլորտը, գծում են այդ աշխարհի սահմանները: Թվում է՝ կածանն ու գետը Սահյանի պոեզիա են «եկել» բնական շարժով՝ դառնալով հայրենի բնաշխարհի ցանկալի ու պարտադիր ներկայության բեկորները: Սակայն առավել թափանցող հայացքը հայտնակերպում է դրանց դարձյալ բնախորհուրդ առաքելությունը. գետը և կածանը դարձել են Սահյանի աշխարհի տարածական մշտողները: Դրանք բոլորագծում են այդ աշխարհը, մշում դրա սահմանը և ամսահմանությունը միաժամանակ՝ իրենց ամսպառ մեկնարկի, հավերժական պտույտի և դարձի մեջ կրելով հավիտենականի խորհուրդը: Ուշագրավ է նախ և առաջ այն, որ արահետ-կածան-շափիղը, որ այս հատույթով գետ-առու զույգի խորհրդապատկերային համարժեքն է, պատկերագծում է կյանքի հավերժական շրջապտույտը, գոյի շղթան, որ լրումին է հասնում և կրկին սկիզբ առնում այնտեղ, ուր խզվում է, ինչպես «Այն արահետը հեծվում, // Որ երկնքից// Չորն է իջնում և կրկին// Գնում, գնում// Խառնվում է երկնքին» (Իրիկնահաց, Երևան, 1977, էջ 132): Այդպես նաև հողը Սահյանի պոեզիայում, մշելով անխզելի, կուռ շղթան («Ծիլ ենք տալիս հողից... Ու գնում ենք նորից դեպի հողը», Իրիկնահաց, էջ 146), հավիտենականի խոր-

հուրդն է բացում նորից: Այն, ինչ բանաստեղծը բնանմանության սկզբունքով
 որոնել է երգով ու երգում, կյանքով ու կյանքում: Միասնականությունը, լրի-
 վությունը, կենսականությունն ու կենսունակությունը, ինքնանորոգումը, ամեն
 վայրկյան հուն-ավանդույթի սահմաններում նոր ու այլ լինելու ֆենոմենը, ինք-
 նակրկնում-ինքնամաքրումի բնապատգամ կարողությունը: Նա նույնիսկ բա-
 նաստեղծորեն սահմանում է. «Ես նախընտրում եմ գետերի բախտը//Որ և մնում
 են սեփական տանը/Եվ հեռանալով գնում խառնվում//Անքում ծովերի, օվկիա-
 նոսների//Բուռն ու ալեկոծ հավերժությանը» (Քարափների երգը, էջ 6): Այստեղ
 Սահյանը բացում է հարաբերականորեն անկախ մի քանի շերտեր՝ ազգայի-
 նի և համամարդկային, անձնականի և անանձնականի հարաբերակցության,
 մարդու, հայրենիքի ու մեծ աշխարհի կապի, ներկայի և հավիտենության փոխ-
 կանչի: Ո՛ւշագորավ է այն, որ նույն ժողովածուի՝ մեջքերվածին անմիջապես հա-
 ջորդող բանաստեղծության մեջ խտանում է այս մթնոլորտի ծնած տազնապը.
 «Քեզ կուլ կտա, ալիք, ծովը պառավ//Քեզ կուլ կտա, ալիք, ծովը ծարավ//Որ-
 պես մի կուն ջահել ուրախություն» (Մ. տ., էջ 7): Բանաստեղծը այս տազնապի
 դեմ պարզում է էպոսի պատգամը՝ բարակ, բայց զորավոր ջրի հիշատակմամբ.
 «Իրիկնահաց» ժողովածուի «Այս ջրից խմել ես, թե ոչ...» սկսվածքով քերթվա-
 ծում բանաստեղծը հիշատակում է այն հայտնի աղբյուրը, որի ակունքը երկն-
 քում է: «Կարող է ամեն ալիքով/Եվ ամեն կաթիլով վժիտ//Քո տոհմի արմատը
 ջրել/Եվ ջրել ծաղիկը խղճիդ...//Ցամաքել չունի նա, թեկուզ/Եղածը մի բուռ է,
 ասա» (Իրիկնահաց, էջ 61): Այսպես բանաստեղծը նորոգում է նաև փոքր ածուխ
 թեման. «Պիտի գնամ, հասնեմ ծովին: Փոքրիկ եմ ես բոլորովին//Բայց հարուստ
 եմ ես իմ տվածով... Թե չլինեն գետերն ինձ պես, Ոչ մեծ գետը գետ կլինի, //
 Ոչ էլ ծովը կլինի ծով» (Քարափների երգը, էջ 169): Ազգային և համամարդկա-
 յին հարթություններում մի կողմից ազգային ինքնության և մյուս կողմից ինք-
 նատիպորեն կատարյալ բանաստեղծության հարցը Սահյանը լուծում է գետի
 կամ կածանի և ծովի կամ ծանապարհի խորհրդապատկերային առնչություն-
 ներով: Ի դեպ, գետ-կածան աղերսը պատահական չէ. գետն էլ ծանապարհ է,
 ջրի ծանապարհ: Նրա էլ «Գլովից ծովում//Պոչը սարին է...» (Իրիկնահաց, էջ
 121): Մյուս կողմից դեպի «քաց հորիզոն» տանող կամ մեծ աշխարհից ձգվե-
 լով իրեն հասնող ծանապարհը սկսվում ու ավարտվում է «պոչը տնակիս շեմ-
 քին ոլորած» կածանով (Քարափների երգը, էջ 80), որը դառնում բանաստեղծի
 ու աշխարհի հպման նուրբ, բայց ամուր սահմանը: Դարձյալ պատահական
 չէ իր սրտի միջով հոսող աղբեն հիշատակված Չորգորա ջրում երազները և
 հոգին լվանալու, ասել է՝ ակունքներին հավելով ինքնամաքրվելու խորհուր-
 դը (Իրիկնահաց, էջ 105): Այս գաղափարը առավելագույնս ծավալվում ու խոր-
 րանում է «Իրիկնահացի» «Եվ ինքն իր մեջ է» բանաստեղծության մեջ, ուր
 թանձրանում են մտատիպարային հասողության սահմանը, երազը, գետ-բա-

նաստեղծ-երգ հայտնակերպվող զուգահեռը. «Ալիքը նոր է, //Բայց ինքը հին է... Երկինքով լիքն է, //Բայց երկրային է... Նա և հողինն է, //հող ու քարինն է, // Նա և ծովինն է/Եվ աշխարհինն է» (Իրիկնահաց, էջ 121-122): Կենսունակ ինքնաբավության, հավերժի մեջ տեղափոխվող և հավերժն իր հետ տեղափոխող լրիվության ու անընդհատության, աշխարհի մեջ սուզվելու, ներծծվելու և իր հունը պահելու հմտության, ինքնակրկնումի մեջ պահված ինքնամաքրման, զուլալման սկզբունքն է բանաստեղծը դնում իր պոեզիայի բնամանության ակունքում (ն.տ., «Կրկնության խորհուրդը», էջ 282-286): Եվ այսպես, իր ողջ ստեղծագործական կյանքի ընթացքում «զարմանալի» հետևողականությամբ նա հավատարիմ է մնում «փոքր ածուխ» ինքնատիպության, «փոքր ու զորավոր ուժի» էպոսապատգամ սկզբունքին, որ բեկվում է թեմատիկ լայն կտրվածքում՝ ընդգրկելով ազգային - համամարդկային փոխառնչության, ինչպես նաև իր բանաստեղծության նկարագրի ու ձևակառուցողի տեսական ծշտումները որոշող ուղորտները: «Քարափների երգը» ժողովածուի «Քո այդ փոքրիկ հնարով» սկսվածքով քերթվածուն Սահյանը, կրկին նորոգելով փոքրի մեծության թեման, ընդամենը տասը կարծ տողերի սահմաններում կարողանում է տեղավորել իր քերթողական արվեստի նկարագիրը՝ «երգի նեղ տեսության» և «գեղջկական քնարի» հնարավոր «մեղադրականներով», «հին ու նոր» լինելու իր հմտության և իր «անկրկնելի ուղին» «համառ հեզությամբ» շարունակելու վճռականության շեշտադրումով, «հեղեղի մեջ այս բարդ» իր «առուն» ունենալու համոզմունքով: Թեմատիկ այլ հարթության մեջ «ժայռից մասուր է կաթուն» քերթվածը բնության համանման ֆենոմենի բանաստեղծական հայտնակերպումն է: Հարմանալի չէ բնավ, որ «հերոսը» կրկին առուն է՝ գետ-կածան-արահետ-շավիղի-փոփոխակը, որ թարմացնում է մի կողմից ժամանակի անկանգ հոսումի՝ սահյանական պոեզիային բնորոշ թեման, կրկին կապում հինն ու նորը, մյուս կողմից՝ մի անգամ ևս բանաստեղծորեն ընդգծում փոքրի «առնելի ուժը»: Առհասարակ, Սահյանի գեղարվեստական մտածողության հունը անկանգ հոսումով է հատկորոշվում, ու քանի որ արդեն հիշատակված թեմատիկ տարբեր հատույթներով շարունակ առկա են ակունքի որոնումն ու ժառանգորդման սկզբունքը, երևում է նաև արյունը՝ որպես խորհրդապատկեր՝ համահունչ լիցքով: Արյունը ևս անկանգ հոսումով ձուլում է ներկան հավիտենական ժամանակին և ժամանակների սկզբին՝ հասնելով «արարման կալի նախաստեղծ գնդին»: Սա ևս Սահյանի նախասիրած սկզբունքի սահմաններում գոյող բանաստեղծական իրողություն է՝ նախնականության ուժն ու ինքնամաքրման խորհուրդն իր մեջ կրող, անիմանալի-աննշմարելի մազանոթներով թավալվող երևույթ՝ մշտանորոգ ու հին: Լեզու - արյուն, լեզու - հաց զուգահեռման ծանրության կենտրոնը լեզուն է բնականաբար, և համեմատության դաշտը պարզում է կրկին ինքնության նշանի և տևումի լիցքը: Իսկ ահա «Արյուն» քերթվա-

ծում «հանդիպում են» արյունն ու լույսը՝ իբրև փոխադարձաբար դարձելի ու փոխարկելի ստեղծարար որակներ.

Վառվում ես անվերջ ու լույս ես դառնում,

Հավատ ես դառնում, արվեստ ու գինի... (Քարափների երգը, էջ 75):

Սահյանն իր բանաստեղծությամբ նորոգում է նաև հայ պոեզիայի՝ լուսերգության բեղուն շերտը: Լուսերգության նվազները, որ առավել լսելի են «Իրիկնահաց» ժողովածուում, բանաստեղծորեն արժևորում են լույսը որպես նախնական ու հիմնական կենսապարզև իրողություն, որակ: Նշված թեման նորոգելով՝ թվում է՝ Սահյանը ծայնակցում է 70-ականների լուսերգությանը: Այդ ծայնակցումը բանաստեղծական հայտնությունների չի բերում սակայն: Չնայած Սահյանն այնուամենայնիվ կարողանում է լուսերգության իր շերտը բացել՝ «երազի լույսի մեջ մնալու» և «երազի լույսով ծանապարհ գնալու» բանաստեղծական գյուտով, խորհրդանշական մեկնակետով:

Արդեն հիշատակված ստեղծագործական հետևողականությամբ Սահյանն իր բանաստեղծական մտածիրում շարունակ պահում է հավիտենության խորհուրդը, հիացական զարմանքով ու տխուր հրժվանքով այն որոնում ու գտնում բնության մշտանորոգ բազմազանության, կյանքի զորության ու մահվան անխուսափելիության մեջ: Եվ հաջորդում են իրար սահյանական այն բանաստեղծական պատկերները և խորհրդաբառերը, որ ներքին կշռույթով հորինում, խտացնում ու կազմում են հիշատակված մայր գաղափարը:

Ու եթե ընդհանրացնենք, ի վերջո ո՞րն է Սահյանի պոեզիայում առանցքայինը, այն հիմնականը, նախնականը, որի շուրջ հյուսվում է բանաստեղծական խոհը ու պարագրկում բոլոր թեմաներն ու հղացումները: Դա թերևս նախնականության որոնումն է, ու նախաշնորհի հայտնաբերման ճիգն է նրա բանաստեղծությունը: Եվ նույն հավիտենությունը, որ տարածվում է նրա բանաստեղծական խոհի վրա, պարուրում այն ներսից ու դրսից, դարձյալ նախնական - միասնական - միաձուլվի փոփոխակն է՝ տրոհված - բեկորված - բզկտված ժամանակի այլագոյակը: Նա իր/մեր ժամանակի ներքին բզկտումներին, բեկորվածությամբ հակադրում է հավերժական ժամանակի անկորույս ամբողջականությունը, անընդհատությունը, իր/մեր օրերի կիսատված մարդուն հակադրում է մարդու նախաշնորհի պարզ ու խորքային լրիվությունը: Նա իր/մեր ժամանակի ականջին ծայնում է հավերժի խորքից: Նախնականի արտացոլումները նախագյուտ անզարդ հնարքով (ուշագրավ է բանաստեղծական արվեստի հետ կապված իր վերջին խոստովանանքներից մեկը. «Իմ սովորական գիրն եմ գրելու/Եվ մերժելու եմ կոչերը բոլոր/Խոսքի պոզերն ու պոչերը բոլոր/Նախնական (ընդգծումն իմն է - Լ.Ս.)» ծիլն եմ ջրե-

լու/Բանաստեղծությունն ես չեմ գրելու», (Ինձ բացակա չղենք, Երևան, 1998, էջ 157)) որոնում - գտնում իր/մեր ժամանակի ծուռ ու փշուրված հայելիների մեջ բեկոր առ բեկոր, փշուր առ փշուր՝ նախնական խճանկարի գունագեղ լրիվությունը վերակերտելու ձիգով: «Մայրամուտից առաջ» շարքում նույնպես ձևաբովանդակային նախնականության ակնարկ - խոստովանանք կա. «Իմ երգի մեջ չփնտրեք դուք//Զարդեր ոչ մի անգամ, //Նա էլ ինձ պես պարզ ու անշուք/Նախնական է անգամ» (Երկեր երկու հատորով, հ. 1, Երևան, 1984, էջ 292): Նրա առաջին ժողովածուից մինչև վերջինը մշտամույն զորությամբ ներկա են աշխարհաստեղծման օրերի մշուշի ծվենները՝ քարանձավների խոնավ լռության վրա թանձրացած: Այս առումով ուշագրավ է «Կանաչ-կարմիր աշուն» ժողովածուի «Ինքնությունս» բանաստեղծությունը, ուր իր ինքնությունը կառուցակազմող բազում բնաշխարհիկ բաղկացուցիչների շարքում Սահյանը մշում է նաև քարանձավները, նախապատմական մշուշները, երկնքի մեջ մոլորված արահետները, նախաստեղծ պարզությունը(ընդգծումներն իմն են - Լ. Ս.): Իսկ ինքնությունը հունցող այս և այլ բաղադրիչների թվարկումը պսակում է անշփոթելի նպատակը. «Հունցեցին, որ և գնա, //Եվ հյուսվի տանը// Օրորոցներդ օրորող/Հավերժությանը» (Երկեր երկու հատորով, հ. 2, էջ 326): Իսկ «Քարափների երգը» ժողովածուում «աշխարհաստեղծման հեքիաթը», «նախաստեղծման կապույտ շոգի սարսուռը», «աշխարհաստեղծման առաջին ամպը», «նախապատմական հրաբուխների լույսը», «վաղնջական ժամանակների հեռուներն անհուշ», «նախագո խանձարուրները», «առասպելական նախահայրը», «նախապատմական մառախուղների ծվենները տաք», «նախաստեղծ խոսքի բողբոջները», «նախաստեղծ հացի համ ու բույր» առնող բառերը և համարժեք այլ բանաստեղծական պատկերներ նախնականության համանվագ հիմն են հնչեցնում: «Նախաստեղծման ինչ դաշնություն/Նախաստեղծման քառս», - ձայնում է նա նաև «Դաղձի ծաղիկ» ժողովածուում տասնութ տարի անց (Երևան, 1986, էջ 17): Չնայած ժամանակային մշանակալի անցքին՝ անփոփոխ է մնացել ստեղծագործական սահյանական հավատամբը.

*Գնամ բնաշխարհին իմ բարձրագմբեթ,
Մտնեմ վիհավոր կիրճերը նրա...
Աշխարհաստեղծման կավի հոտ առնեմ,
Մութի հոտ առնեմ նախաշխարհային
Եվ մամռակալած հավիտենության
Շնչառությունը լսեմ ու նրա
Սարսուռի ցոզով հոգիս լվանամ... (ն.տ., էջ 35):*

Հիշենք նաև, որ հավերժական ժամանակի խորքից է բխում Սահյանի պոեզիայի արդեն քննաբանված գեղը և հոսում դեպի հավիտենություն. «Դու անհիշելի դարերից գալիս/Եվ դեպի գալիք դարերն ես գնում: Որքան «նեղ» լինի և որքան էլ «հին»/Ես նախանձում եմ քո ձանապարհին» (Իմ Որոտանին, Երկեր երկու հատորով, հ. 1, էջ 26): Ի դեպ, նկատենք, որ բանաստեղծն այստեղ՝ դեռևս 1955-ին գրված այս քերթվածում, իր պոեզիային առնչվող թե՛ բովանդակային և թե՛ ձևակերտման սկզբունք է որոշադրում (sic! - «նեղ» և «հին» չակերտավորները): Հավիտենության ոլորտից է ծայր առնում սահյանական կածանը նույնպես, որի երթը կրկին ծավալվում է անհունում. «Կծիկը բացես, քարափներն ի վեր, //Ծայրը կհասնի մինչև Ծիր-կաթին» (ն.տ., էջ 159): Հավերժի եզերքը նվաճող իրողություններ են նաև քննաբանված արյունը և լույսը՝ որպես կենսարար - կենսածին որակներ: Հավիտենության խորհուրդը թաքցնող առանցքային բառ-խորհրդանիշներից են հողը և հասկը Սահյանի պոեզիայում: Մի խորին գուրգուրանքով նա օրհնաբանում է դրանք իր բանաստեղծության արշալույսից մինչև մայրամուտը՝ որպես արարումի սրբազան հիմունքը հայտնակերպող իրողություններ: Այդպիսին է «Հասկը» «Քարափների երգում»՝ իր «աստվածավայել շշուկներով».

*Կանգնել էր դաշտում հասկը ցորենի
Եվ խոնավ, խոնավ իր կոպերի տակ
Հավիտենության խորհուրդն էր պահում
Եվ շիկացնում էր նա կամաց-կամաց
Իր հատիկների արևները հում (էջ 145):*

«Կանաչ-կարմիր աշուն» ժողովածուի «Եվ դառնամ դարձյալ» բանաստեղծության մեջ հիշատակված սկզբունքը էպոսաշունչ հանգով գոհաբանական աղոթքի նկարագիր է ստանում՝ հասկի, հողի, արդար քրտինքի ցողի, խոսքի, խորքի, հույսի, տքնանքի ու լույսի հիշատակումով: Նույն շարքի «Միջօրե», «Շոգը», «Հողից սովորեմ», «Լցվեմ աշխարհով» և այլ քերթվածներում Սահյանը նորոգում է հայ պոեզիային այնքան բնորոշ անանձնական սիրո երգը, ուր մեծարենցյան խոր ու տաք մշակութային և կռահվում բնապաշտական անշխոթելի հիացքով, ինքնաբաշխումի, կատարելացման շեշտադրումով, համայնական սիրով պոռթկումներով: Այս ինքնօրինակ «հացին երգը» պատահական չի հայտնվում Սահյանի բանաստեղծական մտածիրում. դրա հայտնությունը խորքային հիմնավոր երակներով է պայմանավոր, հավիտենականի հայտնակերպման գաղափարական մեկնակետով: Հայ պոեզիայի արմատին հպվելու մղումով, «հայրենի կարգավ» նա նույն խորքն է երևակում մեկ այլ քերթվածում՝ բնորոշ ոճավորումով. «Մի հայրեն ասեմ ես էլ... Աստ-

վածս ցորենին ասեմ» (Երկեր երկու հատորով, հ 2, էջ 373): «Դաղձի ծաղիկ» ժողովածուի համար նույնպես հիմնարար է այս գաղափարը՝ դարձյալ օրինաբանական նշանառությամբ. «էլի ցորենն է աշխարհի հիմքը// Փառք տանք ցորենին և օրհնաբանենք» (Դաղձի ծաղիկ, էջ 55) և կամ՝ «Երկրպագում եմ ստվերը հասկի» (Մ. տ., էջ 59):

Այս հարթության մեջ որոշ բանաստեղծություններում իհարկե նշմարվում է նաև նորկտակարանյան ենթաշերտը («Պիտի հավատամ իմաստուն հասկին// Որ մեռնելով է աշխարհը պահում», Երկեր երկու հատորով, հ 2, էջ 401), որ առավել թանձր ու ընդհանուր շեշտադրում ունի «Աշխարհն այնպես լույս ու մթին» բանաստեղծության մեջ («Աշխարհն ասես արտ է ցանած// Սպասում ենք՝ հասկահանի», Մ.տ., էջ 338):

«Սեզամ, բացվիր» ժողովածուի «Որոնում եմ ես» բանաստեղծության մեջ քյուրեղանում ու հայտնվում է մարդու սահյանական մտատիպարը՝ բնականաբար՝ «ոտքերը հողոտ, ձակատն արևոտ»: Սա է՝ նույն ինքը՝ նախնական մարդը՝ իր լրիվությամբ, բնության հետ ձույլ ու ներդաշնակ: Այդպիսին է նաև կատարյալ երգը բանաստեղծի համոզմունքով, որ սահմանվում է վերջին շրջանի գործերից մեկում.

Կատարյալ երգը շշուկն է հասկի

Եվ սևահողի շնչառությունն է (Ինձ բացակա չդնեք, էջ 125):

Այսպիսով, հողոտ ու արևոտ մարդու նախաստեղծ պարզությունն է որոնում Սահյանը: Բնության մեջ փրկված ու թաքնված նախնականության մեջ սուզվելով՝ նա իր «մանրությունը», բեկորվածությունն է ամոքում.

Ես գնամ նորից ինձ որոնելու

ճրագով, մոմով, կայծակի լույսով –

Պատառիկներս իրար բերելու,

Ինձնից մարդահոտ առնելու հույսով (Դաղձի ծաղիկ, էջ 9):

Նույն ժողովածուում հնչեցնելով «մանրանալու» ահագանգը (էջ 150)՝ բանաստեղծը տիեզերական դաշնության, բոլոր գոյությունների, էությունների փոխներթափանցման, համագոյակցության գաղափարն է ընդգծում («Երեխաներն ենք բոլորս մի տան»), իսկ դիտանկյունը նույնն է ու անփոփոխ («Ողջույն քեզ, հրաշք հավիտենություն», Մ.տ., էջ 110):

Հատկանշական է նաև իր ժամանակից պոկվելու և հավերժական ժամանակին ձուլվելու տենչը կյանքի վերջում: Շրջանը փակվում – լրանում է բնորոշ – ծանոթ խորհրդաբառերի ներկայությամբ.

Խելոք, խելոք, բարի, բարի
 Ու մարդամոտ լեռներ,
 Դուք վկաներ նախնադարի,
 Նախնադարոտ լեռներ:
 Խլեք ինձ այս ժամանակից,
 Պահեք ձեզ մոտ, լեռներ,
 Իմ հոգին էլ դարձրեք մի քիչ
 Նախնադարոտ, լեռներ (Ինձ բացակա չդնեք, էջ 165. բոլոր
 ընդգծումներն իմն են - Լ. Ս.):

Եվ եթե հոտն իր երթի անընդհատությամբ, անկանգ ընթացումով («գալիս է հոտը...»), գետը և կածանը, արյունը և լույսը շարունակական հոսում - ձառագուժ - ուղորումներով են հորինում հավերժության գաղափարը, ապա քարափը, լեռները իրենց մշտամնա քարացումով ու տևումով են վկայում հավիտենությունը: Ուշագորավ հնարքով Սահյանը մշտաշարժի և անսասանի բանաստեղծական պատկերներով հայտնակերպում է հավիտենականը՝ գաղափարն ու զգացողությունը:

Սահյանի ընտրած բոլոր բանաստեղծական բառ - խարիսխները նախնականի ու հավերժականի խորհուրդն են մեկնում ու մեկտեղում: Ահա այստեղ լրանում է շղթան, և պատահական չէ կրկին, որ կյանքի վերջում նա բանաստեղծության ծնունդը «հավիտենությունն ապրելու մի պահ», «լույսի հրաշքը սփռելու մի պահ» է համարում (Ինձ բացակա չդնեք, էջ 159):